

SIBA BALÁZS

A PÉLDAKÉPEK, ÉRTÉKEK ÉS RÍTUSOK JELLEMFORMÁLÓ EREJE

„Legalább annyit dolgozz befelé, mint kifelé!” (Máté Gábor)

Jellemformálás, de vajon kié? Sok minden lehet erre a válasz, de ebben a cikkben egyszerre érvényes ez tanárra és diákra egyaránt. Tanárként saját magunkon kell dolgoznunk, hiszen az istenkapcsolatunkkal és a saját személyiségünkkel állunk a gyerekek elé. Tehát nemcsak a diákok felé kell intéznünk a jellemformálás kérdéseit, hanem nekünk, tanároknak is szembesülnünk kell ezekkel a kérdésekkel.¹

Ezen esszé alapkérdése, hogy vajon sikerül-e átadni a hitet, sikerül-e úgy átadni ezt a stafétát, hogy a másokban is megszülessen Krisztus? A kötőanyaga az átadásnak az, hogy egyik generáció át tudja adni a másiknak azt, amiben hisz és reménykedik. Ehhez több mindenre van szükség: kell személyes kapcsolat, kell közös meggyőződés és ismétlődő cselekvés egyaránt. Miért ezt a hármat emelem ki? Geert Hofstede munkatársaival a különböző nemzetek és szervezetek kultúráját próbálta egybevetni, aminek során megalkottak egy modellt arra nézve, hogy mi kell ahhoz, hogy egy kultúrát át tudjon adni az egyik nemzedék a másiknak.² E modell szerint ahhoz, hogy egy kultúrát elsajátítsunk, szükség van arra, hogy az adott kultúra szimbólumait értsük és jól kódoljuk. Szükség van továbbá hősökre, akik mutatják az utat a közösség számára. Kellenek még rítusok, amik által beavatódunk a közösségbe,

illetve kellenek értékek, amelyeket a közösséggel együtt saját magunkénak is vallunk. Mindez persze akkor kel életre számunkra, ha ezeket gyakoroljuk és a mindennapjaink részévé válnak. Elvi szinten a kultúra elsajátításának mindegyik rétegével találkozhatunk a hittanórán is, hiszen tanuljuk a vallás nyelvét, hallunk a hit hőseiről, liturgiai elemei is vannak az óráknak, értékeket is közvetítünk a diákok felé, csakhogy azon áll vagy bukik az attitűdök formálása, hogy nem elvi, hanem gyakorlott tudássá válik-e mindaz, ami az órán történik.

Példaképek

A felnőtté válásban akarva-akaratlanul keressük a mintákat: valaki mutassa meg, hogy hogyan kell élni, vajon jól csinálom-e azt, amit életnek neveznek.³ A gyermekek és a fiatalok számára is fontos az, hogy hiteles embereket találjanak, példákat, hogy mintát tudjanak gyűjteni arra nézve, hogy hogyan kellene élni. A mesék és (élet)történetek ehhez is adnak szempontokat.

Joseph Campbell az 1970-es években foglalkozott azzal a témakörrel, hogy mi a monomitoszokban az a nagy változástörténet, amin a hős végig kell, hogy menjen. Ez a hős útja.⁴ Ez a mintázat a többezer éves

eposzoktól (pl. Gilgames) a hollywoodi forgatókönyvekig mintát ad saját útkeresésünkhöz is. Ezek a forgatókönyvek az alapirányokat tükrözik, amelyekre felfűzhetjük az események és magyarázataik láncolatát. A történetek „kötelező” elemein kívül a mesék világából ismert sémákat is beemelhetünk történeteinkbe, mint például: segítők, próbatételek, veszélyek és jutalmak, a legkisebb testvér, az arany gyermekkor, csodás átalakulások.⁵

A tanulási ciklus első lépése, hogy (1) a hősünk a mindennapi világban éli megszokott életét, azonban (2) történik valami, ami készteti, hogy elinduljon, például meg kell menteni valakit, vagy el kell érnie egy új célt. (3) A hős megretten, és ragaszkodik a megszokott életéhez, és mivel nem tudja mi vár rá, belső ellenállását le kell küzdenie az elinduláshoz. (4) Ekkor jön a mentor, aki meggyőzi a hőst, hogy igenis el kell indulni az úton. (5) A hős elhagyja a mindennapi világot, ami után már nem fordulhat vissza és (6) megismerkedik életének új szereplőivel. A hős körül új támogatók és ellenségek jelennek meg. (7) Közeledés a „mélység” felé: a hősnek jobban meg kell ismernie önmagát, valamint új készségeket kell kifejlesztenie. A tanulás során próbákat kell kiállnia, és közeledik a nagy megpróbáltatáshoz, (8) ami lehet például egy ellenfél legyőzése. Ekkor az új képességek próbája történik meg, rendszerint hosszú előkészítés után. (9) Ezek után a hős megszerzi a jutalmat, legyen az tárgy vagy új ismeretek. Ez a jutalom abban is segíti a hőst, hogy az illető jobban rálásson az eddigi életére, hibáira, erősségeire. (10) Vajon mit kezd a sikerével? Hogyan tudja folytatni az életét a megszokott környezetében? Végül a hős a

megszerzett jutalommal elindul visszafelé. (11) A fejlődés, amely végbement benne, nem öncélú. A hősnek döntést kell hoznia, hogy eredeti életkörülményeibe, munkahelyére, családjába beviszi-e azt a tudást, amit az úton megszerzett. Vajon kész-e megszerezni megszerzett kincsét másokkal? (12) Ha igen, akkor vissza is térhet oda, ahonnan elindult, de már más emberként érkezik meg addigi világába, életébe. Nemcsak a monomitoszokban, a filmekben és a mesékben, hanem a saját tanulástörténetünkben is fellelhetjük ennek a forgatókönyvnek az elemeit.⁶ Ezek olyan mintázatok, amelyek kisebb egységekben, akár egymással keveredve is megjelenhetnek saját történeteinkben.⁷

Úgy látom, hogy a saját életünkben, a felnőtté válás útján is fellelhetjük a fent vázolt út elemeit, és nagyon sokszor járjuk végig a változás különböző ciklusait, életünknek különböző pontjain. Van, amikor hirtelen zajlik a változás, és van, amikor az ismeretlenben bolyongunk, akár hosszú évekig, mire megtaláljuk a kiutat, vagy megkapjuk a segítséget. Ez egy archetipikus út és ezen az úton a mentornak feladata van. A mentor az, aki már járt itt, aki biztat, bátorít, és külső segítő ezen az úton. A változást helyettünk nem tudja senki véghez vinni, ezeken nekünk kell végigküzdeni magunkat, ám a külső segítség mindig jól jön. A példakép kijelentéseivel, szavaival, cselekvéseivel hat ránk. Ő az értékeknek egyfajta megtestesítője. Mindig valamilyen út követésére hív, és mint példa, útjelzőként mutatja az utat, hogy merre lehet növekedni.

Mondhatjuk, hogy a hősi világ túlságosan ideális, ezzel szemben a mindennapok sokkal komplexebbek. Azonban ez nem a

„való világról” szól, hanem a „kellő világról”. Ez a térkép mutatja az utat, hogy merre lehetne növekedni.

Társas lényekként a mintakövetés egész életünkben elkísér bennünket.⁸ Szemléletes, ahogy Shaw Blankard, mentorálási szakértő ábrázolja a példakövetés szintjeit. Történik valami, ami megnyitja azt, hogy erre a személyre érdemes lesz figyelni. A másik ember valamit mond, vagy valahogy cselekszik, ami megmozdít és útra hív. Vannak olyan érintődéseink, melyek a mindennapi cselekvések szintjén hatnak ránk, de ezek közül sok nem tudatos és nincs is tartós hatással az életünkre. Először ez csak egy érzés. Hogyha ennél több történik, amikor elkezdek nem csak érezni, hanem elkezdek reflektálni, hogy vajon miért történt ez, mi az, ami ebben a mintában, vagy ebben az emberben számomra fontos, akkor már nemcsak érintődöm, hanem úgynevezett „elérés” történik: fontosabbá válik számomra ez a kapcsolat, minthogy csak egy-egy érintés vagy érzelmi esemény, tapasztalat történjen. Ekkor megjelenik az érzések mellett a gondolati szint. A hatásgyakorlás tudatosabb szintjén az érintődésekhez felismerések is kapcsolódnak, itt a tanulás affektív elemei mellett megjelennek a kognitív sémák. Ez utóbbiak szerepe egyre inkább erősödik a tanítás folyamatában és megjelenik a modellkövetés, a cselekvés mintáinak gyakorlása is. A „formálás” szintjén az attitűdökben, a meggyőződésekben és a személyes szokásokban is nyomot hagynak bennünk az előttünk járó példaképeink.⁹ A következő szint az, amikor a tanítvány maga válik mások számára hiteles példává, és továbbadja, „a többiek elé éli” a kapott mintáit.¹⁰

Kihívást jelenthet, hogy tanárként lássuk saját magunkat ebben a mentorszerződésben. Nem azért, mert szuperhősökre lenne szüksége a fiataloknak, hanem azért, mert olyan valós és esendő emberekre van szükségük, akik bár megváltásra szorulnak, ugyanakkor meg merik osztani az életüket és a hit útján szerzett tapasztalataikat.

Értékek

Merre kellene elindulnia a hősnek? Az értékek útjelzők az ismeretlenben. Amikor elágazáshoz érünk életünkben, akkor az értékek tudnak utat mutatni. Döntéseink, vagy nem döntéseink miatti sodródásaink mintázatokat rajzolnak ki és ezen mintázatok mögött sejlének fel értékeink: „Az értékek olyan alapvető meggyőződések, amelyek az emberi élet végső céljaira, vagy az életvitel szélesan értelmezett módjára vonatkozó választásainkat, preferenciáinkat tükrözik.”¹¹ Csakhogy az értékekkel kapcsolatban van egy nagyon fontos dolog, amit szem előtt kell tartanunk: az értékek nem nyilvánvalók, hanem „ásni” kell utánuk. Ahogy Németh Dávid írja: „Többen megfogalmazták már, hogy az értékekről nem mondhatjuk, hogy vannak, hanem csak azt, hogy érvényesek. A világban nem léteznek, hanem csak a világról folytatott kommunikációnkban van helyük.”¹² Az értékek úgy születnek, hogy beszélünk róluk és elkezdünk dolgozni velük, vizsgálni, hogy vajon érvényesek-e az életünkre nézve.

Az értékek útjelzők. Nemcsak a jövőre nézve, hanem visszafelé is. Van, amikor éppen azzal van dolgunk az életben, hogy értelmeznünk kellene, ami eddig történt,

vagy újra kellene értelmeznünk életünk dolgait és az értékek lesznek azok, amelyek segítenek valamilyen módon rendet rakni a kaoszban, akár visszafelé, vagy előrefelé tekintve.

Mi is a nehézség az értékátadás kapcsán? Hittanórán ezzel mindannyian találkozunk. Mégpedig az, hogy a vallott és a követett értékek nem ugyanazok. A vallott értékeink, amiket, ha megkérdeneznek miniket és elgondolkozunk rajtuk, akkor elvben fontosnak tartunk. Lehet, hogy meg tudom tanítani a gyerekeknek a református értékeket, vagy a Biblia értékeit. Lehet, hogy meg is van az ötös hittanból, de ezzel még korántsem biztos, hogy a vallott érték valóban követett értéké válik a gyermek életében. A követett értékek ugyanis azok, amiket az életvitelünk igazol.

A saját szándékaink Isten iránymutatása szerinti átformálása mindennapi életünk különböző szituációiban McGrath szerint három lépésben történik:¹³

1. Az első, hogy Isten kijelentését igaznak és életünk szempontjából relevánsnak fogadjuk el.
2. Másodszor, hogy megtaláljuk a kapcsolópontokat az életünk és a Kijelentés között.
3. A harmadik pedig, hogy a megértett Kijelentés fényében cselekszünk/élünk.

A harmadik pont nehézsége abban rejlik, hogy a mindennapok szintjén nem egy különleges térben és időben találjuk magunkat, hanem egy olyan mindennapi közegben élünk, amihez egyszerre kellene kapcsolódnunk, ugyanakkor más normákat kellene képviselnünk.¹⁴ A Szentírásban

is olvashatunk erről a feszültségről: ahogy Máté evangéliuma fogalmaz: „a lélek kész, de a test erőtelen” (Mt 26,41), vagy amiről Pál ír: „Hiszen amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök.” (Róm 7,15)

Tapasztaljuk és éljük, és hogy van különbség aközött, amit megtanultam, és aközött, amit át tudok ültetni a valóságba. A vallott és a követett értékek között mindig marad távolság, de ez a távolság egyben lehetőség is. Vallott értékeink lehetnek ebben iránytűk számunkra, hogy erre is láthatjuk a növekedési potenciált, amikhez fel kellene nőni.¹⁵ Ha megvan a bátorság, hogy vallott elveink szerint éljünk – még ha nem is érzük el azt, amit megálmodtunk magunkról – egy érdekes dolog történik, ugyanis menet közben döntéseink visszahatnak ránk. Így az élet nem csupán egy kiszámíthatatlan sodródás a környezetünk elvárásai szerint, hanem tudatos, személyes választások eredménye is. Egy döntés azt jelenti, hogy egyben más lehetőségeket kizárunk, így „szűkül” a világ, de egyszersmind rendezetté is válik, elkezdem tudatosan definiálni magam a világban. Döntéseink meghatározó elemeivé válnak személyes karakterünknek, felvállalva, hogy az élet kiszámíthatatlan, és esetleg nem mindig jó döntéseket hozunk. Döntéseink személyiségformáló hatással bírnak, hiszen: „amikor választanunk kell az egy szinten lévő (döntési) opciók közül, akkor valami igazán figyelemreméltó dolgot tehetünk: lehetőségünk van odaállni az egyik opció mögé. Itt vagyok, ez a véleményem. Ez vagyok én. [...] Úgy is mondhatjuk, hogy szerzőkké válunk, a saját életünk szerzőjévé. [...] Éppen ezért a

nehéz választás nem átok, hanem áldás.”¹⁶ A követett értékek viszont csak akkor tudnak felszínre jönni és hatni az életünkben, ha ezeket gyakoroljuk.

A gyakorlás

Szokásaink rendszere nemcsak a mindennapi cselekvés szintjén, hanem személyiségünk mélyebb rétegeiben is kifejti hatását és szerepet játszik abban, hogy hogyan éljük mindennapjainkat.¹⁷ A helyes életvitelt is tanulnunk kell, és ehhez a közösség vallásos rítusait és hétköznapi szokásait átveszünk saját hitgyakorlatunkba.

Charles Duhigg „*A szokás hatalma*” című könyvében több olyan állítást tesz, amelyek a keresztyén lelki élet szempontjából is megfontolandók:

- A valódi változáshoz szükségünk van arra, hogy a szokásainkat komolyan vegyük és megvizsgáljuk. Duhigg állítása szerint mindennapi cselekvéseink mintegy 40%-át a szokásaink vezérlik.¹⁸
- A szokások nem tudatosak, mivel az idegrendszerünk energiát akar megspórolni, és a jól bevált rutinok elvégzéséhez kevesebb szellemi erőfeszítésre van szükség: „Amikor egy szokás kialakul, az agy többé nem vesz részt teljes mértékben a döntéshozatalban, hanem lazít vagy más feladatokra összpontosít. Hacsak tudatosan nem küzdünk egy szokás ellen – új rutinokat kialakítva –, a minta magától működésbe lép.”¹⁹
- A szokások alap forgatókönyve szerint van egy jel, ami kiváltja a rutin működését és végrehajtásához kapcsolódik egy

jutalom. A kiváltó jel és a cselekvéssort lezáró jutalom eredményezi, hogy legközelebb, ha a jel újra előkerül, akkor az automatikus cselekvés újra elinduljon.²⁰

- A szokások törekenyek, így ha a körülményekben valami változás áll be, akkor nem fut végig az automatizmus.
- Vannak kulcsszokásaink, melyek közül, ha csak egyet is megváltoztatunk, az hatással lehet az egész személyiségünkre és többi szokásunkra.
- Kis változások és kis „győzelmek” vezethetnek a teljes rendszer átalakulásához.
- Az akaraterő olyan készség, ami fejleszthető.
- A változáshoz szükségünk van a közösség támogatására: „A változás mindig közösségben következik be... Akkor tűnik valódinak, ha mások szemén át is látjuk.”²¹

A módszerek kapcsán azonban fontos a motivációkat szem előtt tartanunk, hiszen nem olcsó pragmatizmusról van szó, ami szerint azért figyeljünk a szokásrendszerek kialakítására, mert hatásosan működnek.²² Kívülről nézve lehet, hogy valami hasonló történik egy lelki gyakorlat kialakításában, mint egy új étkezési szokás vagy sport rutin kialakításában, de szemléletében egészen másnak kell lennie ennek a megközelítésnek, hiszen a lelki élet szokásainak esetében pont fordított az ok és okozat sorrendje. A hit dolgában nem szabad a „szekeret befognunk a ló elé”²³. Nem azért lesz kapcsolatom Istennel, mert én keresem Őt. Ő már előbb keresett engem, már benne élek a Vele való kapcsolatban, és nekem van szükségem arra, hogy erre a kapcsolatra minél inkább ráébredjek.

Zárógondolatok

Matthew Boulton írja a lelki gyakorlatok kapcsán: „Kálvin számára az egyház *gümnaszion* gimnázium, edzőterület, iskola, felkészülési- és gyakorló közösség, amely – reménységünk és imádságaink szerint – része Isten megszentelő és átformáló *paideia*-jának, nevelő munkájának.”²⁴ Ha Kálvin metaforáját továbbgondoljuk, akkor az egyház lehet egy olyan „edzőterem”, ahol nemcsak egy edzésterv létezik, hanem a közös gyakorlatokon kívül kapunk segítséget arra nézve, hogy legyen egy saját edzéstervünk is.

Nagyon nehéz gyakoroltatni a hitet heti egy vagy heti két hittanóra keretében, de az évek folyamán valamit azért mégis tehetünk annak érdekében, hogy a diákoknak olyan szokásaik alakuljanak ki, amelyek a hit megéléshez kapcsolhatók. A hit stafétaátadása csak akkor fog működni, hogyha Isten a próbálkozásainkat megáldja és mi pedig tanárként megteesszük, ami a mi dolgunk. A mi részünk a jellemformálásban az, hogy a vallott értékeket lépésről lépésre segítsük az életgyakorlatba átültetni, és ebben is hiteles példával járunk a diákjaink előtt.

¹ A cikk egy konferencia előadás átirata alapján készült pár korábbi cikk felhasználásával. Siba Balázs: *Jellemformálás a hittanórán? - Az értékek, hősök és rítusok a felnőtté válás útján*, Országos Katechetikai Konferencia, okt. 14. vő: Siba Balázs: *Nanos gigantum humeris insidentes - Személyes példaképeink követésének szerepe a jellemformálásban*, in: Magyar Református nevelés: Református Pedagógiai Szaklap, 2022/4. 53–67.; Siba Balázs: *Előírt szabályok helyett útikalauz – Szempontok a protestáns spiritualitás megéléséhez a mindennapokban*, in: Siba, Balázs; Szabóné, László Lilla; Lányi, Gábor (szerk.) *Lelki éhség – Protestáns spiritualitás a 21. században*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 285–304.

² Hofstede, G.: *The Business of International Business is Culture*. *International Business Review*, Vol. 3., No. 1. 1994, 1–14.

³ Siba Balázs: *Isten és élettörténet*, Budapest, Loisir Kiadó, 2010, 11.

⁴ Chambell, Joseph: *Az ezerarcú hős*, Budapest, Édesvíz Kiadó, 2010.

⁵ Boldizsár Ildikó: *Meseterápia*, Budapest, Magvető, 2010. 309kk

⁶ Evers, Ralf: *Alter, Bildung, Religion - Eine subjekt- und bildungstheoretische Untersuchung*, Stuttgart, Kohlhammer, 1999. 12.

⁷ Gesing, F.: *Kreatív írás – Mesterfogások íróknak*, Miskolc, Z-Press, 2007. 92. kk.

⁸ de Tarde, Gabriel: *Communication and Social Influence*, Chicago, University of Chicago Press, 1969.

⁹ Heimann nyomán lásd: Németh Dávid: *Vallásdidaktika – A hit- és erkölcsstan tanítása az 5–12. osztályban*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 52–54.

¹⁰ Scharen, C.: *Faith as a Way of Life - A Vision for Pastoral Leadership*, Grand Rapids: Eerdmans, 2008, 1.

¹¹ Bakacsi Gyula: *A szervezeti magatartás alapjai – Alapszakos jegyzet a Budapesti Corvinus Egyetem hallgatói számára*, Budapest, AULA, 2010, 21.

¹² Németh Dávid: *Vallásdidaktika – A hit- és erkölcsstan tanítása az 5–12. osztályban*, L'Harmattan, 2019, 367.

¹³ McGrath, Alister E.: *Mere Discipleship – Growing in Wisdom and Hope*, Grand Rapids, Baker Books, 2018, 41–42.

¹⁴ McGrath: *Mere Discipleship*, 42.

¹⁵ Hauerwas, S.: *Vision and Virtue - Essays in Christian Ethical Reflection*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1981, 74–75.

¹⁶ Chang, Ruth: *How to make hard choices*, New York: TED Talks, 2014 May, Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=8GQZuzIdeQQ> (Letöltés: 2023.11.25.)

¹⁷ Damasio, Antonio R.: *Descartes tévedése - Érzelem, értelem és az emberi agy*, Budapest, AduPrint Kiadó, 1996.

¹⁸ Duhigg, Charles: *A szokás hatalma - Miért tesszük azt, amit tesszünk, és hogyan változtassunk rajta?* Solymár, Casparus Kiadó, 2015. XVI.

¹⁹ Duhigg: *A szokás hatalma*, 20.

²⁰ Uo., 19.

²¹ Uo., 95.

²² Smith, James K. A.: *You Are What You Love – The Spiritual Power of Habit*, Grand Rapids, Brazos Press, 2016, 79.

²³ Streib, Heinz: *Hermeneutics of Metaphor - Symbol and Narrativ in Faith Development Theory*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1991, 23.

²⁴ Boulton, Matthew Myers: *Life in God – John Calvin, Practical Formation, and the Future of Protestant Theology*, Grand Rapids, Eerdmans, 2011, 229–230.